

УДК 070(477.87)“19”:[32.019.51:070](47+57)

Юрій Бідзіля

ЗАКАРПАТСЬКА ПЕРІОДИКА СЕРЕДИНИ ТА ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ЯК ПРОЦЕС ПОГЛИБЛЕННЯ
РАДЯНІЗАЦІЇ МАС-МЕДІЙНОГО ПРОСТОРУ КРАЮ

DOI

У статті на тлі суспільно-політичних подій того часу розглядається процес поглиблення тоталітарних засобів управління пресою на Закарпатті, яке найпізніше ввійшло до складу Радянського Союзу. Ліквідувавши видання інших партій та культурно-громадських товариств у регіоні, комуністичні державні органи цілеспрямовано обертають новостворені друковані медіа й ті, що вціліли, на засіб нищівної боротьби з інакодумством. За допомогою замовних газетних публікацій комуністична адміністративно-командна система не лише розгортає репресії проти активних місцевих культурно-громадських діячів, науковців, письменників, представників духовенства, а й докладає титанічних зусиль, щоб за допомогою преси у максимально стислі терміни ідеологічно перевиховати населення Закарпаття. Основною функцією ЗМІ стає пропаганда комуністичного способу життя та класової боротьби.

Автор розглядає основні етапи перетворення закарпатських друкованих ЗМІ в комуністичні друковані органи, звертає увагу на те, яким чином радянська влада на Закарпатті проводила боротьбу з інакодумством через друковані ЗМІ, жорстко втілювала антирелігійну пропаганду в медіа. Тих громадських і релігійних діячів, які не погоджувалися переходити на бік комуністичної влади, безжалісно фізично знищували. Такою була доля відомого й авторитетного серед населення закарпатського греко-католицького єпископа Теодора Ромжі. Преса Закарпаття другої половини ХХ ст. стає епохою посилення й поглиблення радянізації. Через часописи активно пропагувалася думка, що країна вступила в епоху розвитку того соціалізму, а всі народи на території Радянського Союзу ут-

ворили єдину історичну спільність — «радянський народ». У такий спосіб нав'язували ідею про те, що національне питання остаточно розв'язане. Воднораз, на українське суспільство значний вплив мали книги самвидаву, які доводили зовсім інше. У ці роки Закарпаття стало базою переправлення самвидаву і творів дисидентів до Західної Європи для друку. Великий вплив на інформаційний простір цього регіону мали антикомуністичні виступи в сусідній Чехословаччині, що увійшли в історію як «Празька весна».

***Ключові слова:** періодика, журналістика, ЗМІ, мас-медійний простір, пропаганда, агітація, партійна преса.*

Актуальність теми зумовлена тим, що проблема радянзації закарпатської періодики після входження Закарпаття у склад СРСР до сьогодні залишається малодослідженою проблемою. Більше того, в останній час культивується думка, що західноукраїнські землі були відсталими, а населення — поголовно неосвіченим, і лише радянська влада принесла покращення на цю територію України. Натомість зауважимо, що в період перед укладанням договору між Союзом РСР та Чехословаччиною про приєднання Закарпаття до УРСР на теренах краю з різною періодичністю виходили більше 30 газет та журналів [3, с. 23—42]. Після входження Закарпатської України до СРСР кількість видань зменшилася до 3 і всі вони були комуністичними друкованими органами.

Мета наукової розвідки полягає в тому, щоб на базі емпіричного матеріалу максимально об'єктивно схарактеризувати хід радянзації мас-медійного простору Закарпаття та процес утвердження адміністративно-тоталітарного способу управління в зазначені хронологічні межі; продемонструвати, як за допомогою адміністративно-комуністичної машини знищувалися плюралізм думок та інакодумство.

Методологічною базою нашого дослідження є філософія наукової об'єктивності, що спирається на перевірені, оприлюднені факти. В процесі роботи використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, а зі спеціальних — описовий, порівняльно-історичний, реконструкції історичних подій, метод контент-аналізу як виявлення й оцінки специфічних характеристик аналізованих газетних текстів.

Наше дослідження було би необ'єктивним, якби не згадати, що об'єднання Закарпатської України з Великою Україною дало значний поштовх до національно-культурного піднесення у всій духовній сфері. На Закарпатті з'явилася ціла плеяда письменників, поетів, публіцистів і талановитих журналістів, які мріяли про відродження місцевої української культури, що тривалий час перебувала в умовах чужомовного середовища.

У другій половині 50-х — першій половині 60-х рр. минулого століття значний вплив на інформаційний простір та культурницький рух на Закарпатті мали зустрічі з видатними українськими письменниками — М. Рильським, В. Сосюрою, М. Бажаном, О. Гончаром, П. Загребельним та ін. Той період умовно можна назвати періодом «культурного десанту» представників українського красного письменства до найзахіднішої області.

У цей час на сторінках закарпатської преси дещо жвавіше, ніж у минулі роки, з'являються матеріали про літературне та культурне життя краю. В «Закарпатській правді» та «Советском Закарпатье» активно друкуються аналітичні матеріали: поета В. Ладижця, присвячені творчості поетів-початківців (Закарпатська правда. 1955. 11 серп.), про книги для дітей (Закарпатська правда. 1955. 9 верес.), завдання сучасних письменників (Советское Закарпатье. 1957. 8 сент.); відомого перекладача Ю. Шкробинця — про першу збірку угорськомовного поета Закарпаття Вілмоша Ковача (Закарпатська правда. 1958. 26 серп.), творчість угорськомовного письменника Закарпаття Ласла Баллу (Закарпатська правда. 1957. 4 січ.), постановку п'єси за романом М. Томчанія «Жменяки» (Закарпатська правда. 1967. 20 груд.); рецензії письменника І. Чендея — про новели Василя Бесараба (Закарпатська правда. 1968. 28 груд.), поезію Петра Скунця (Молодь Закарпаття. 1967. 26 листоп.), уривки з літературно-публіцистичного нарису про поета-антифашиста Дмитра Вакарова (Молодь Закарпаття. 1967. 15 верес., 20, 27 жовт.); статті науковців В. Микитася — про масштабну літературознавчу конференцію на Закарпатті (Советское Закарпатье. 1959. 7 янв.), необхідність нових підходів у дослідженнях (Закарпатська правда. 1961. 12 берез.); А. Гедеш — про літературні здобутки краян перед республіканським з'їздом письменників (Закарпатська правда. 1959. 8 берез.), нові книги закарпатських літераторів (Закарпатська прав-

да. 1963. 20 серп.); В. Ариповського — про новели І. Чендея (Закарпатська правда. 1956. 2 лют.), аналіз поезії поетів-початківців на сторінках районних газет (Закарпатська правда. 1963. 13 листоп.) та ін.

Попри ідеологічне спрямування, в «Закарпатській правді» в цей час сконцентровано чимало талановитих журналістів, літераторів, із виданням співпрацювали сількори, робкори, позаштатні кореспонденти. З ініціативи письменника, перекладача й співробітника «Закарпатської правди» Юрія Керекеша та завдяки його старанням при всіх районних газетах Закарпаття були створені літературні студії. Письменник особисто консультував багатьох початківців і надавав їм допомогу. У той час у редакції працювали тоді ще молодий, але вже відомий письменник Іван Чендей, майстри слова Петро Угляренко, Іван Долгош, Юрій Мейгеш, Василь Вовчок та ін.

Цікавим, на нашу думку, є статистичне спостереження щодо найвпливовішої на той час обласної газети «Закарпатська правда»: у 1950 р. наклад сягав 34 000 пр. і вона виходила 5 разів на тиждень, у 1960 р. — 81 000 пр. газети, що виходила уже 6 разів на тиждень, а в 1970 р. наклад сягнув 127 000 пр.

Інформаційно-комунікаційна царина Закарпаття, на відміну від інших регіонів, які триваліший час перебували в радянській системі, мала ще одну особливість — церковно-релігійну комунікацію. Духовне спілкування закарпатських українців мало глибоке коріння найперше тому, що й сам процес ідентифікації народу, збереження власної культури, народження літератури, боротьба з асиміляцією і, зрештою, зародження в краї преси та її видавання пов'язані з духівництвом греко-католицької Церкви.

Через комуністичну періодику та православних священників радянські спецслужби ще до включення Закарпаття до складу радянської України розгорнули пропаганду проти греко-католицької Церкви, а шляхом арештів греко-католицьких настоятелів, конфіскації їхнього майна, монастирів, церков намагалися залякати парафіян. Однак радянська агентура не змогла переконати одного з найбільших духовних авторитетів не лише серед греко-католиків, а й усіх вірників краю — єпископа Теодора Ромжу — перейти на православ'я. На прохання М. Хрущова Й. Сталін дав санкцію на фізичне

знищення духівника. Після невдалої спроби агентів убити Т. Ромжу в результаті імітованої аварії поблизу Мукачєва КДБ доручило «виправити помилку» МДБ УРСР начальнику диверсійно-терористичного відділу НКВС СРСР П. Судоплатову, який керував убивством з Ужгорода, безпосередньо в Мукачівській лікарні. Йому на допомогу прибули міністр державної безпеки УРСР С. Савченко та начальник токсикологічної лабораторії МДБ УРСР Г. Майрановський. Медсестра Одарка, місцевий агент органів МДБ, яку нещодавно прийняли на роботу в лікарню, ввела смертельну ін'єкцію з отрутою кураре від Г. Майрановського прооперованому Т. Ромжі. Так 1 листопада 1947 р. о 00.45 хв. греко-католицького єпископа не стало [8]. 5 квітня 1949 р. під «опікою» органів МДБ більшість деканів «благочинних» округів підготували й ухвалили «Звернення до всечеснішого духовенства і всіх набожних вірних Греко-Католицької Церкви на Закарпатті», в якому зазначалося: «Керівництво греко-католицької церкви на Закарпатті не змогло оцінити всю важливість цього історичного моменту і ... намагалося зберегти в нашому народі унію, це насіння незгоди й роздору, спадщину часів нашої неслави і неволі». 8 квітня воно було затверджене на нараді священників-активістів, що складалася з колишніх греко-католицьких архidiaконів, деканів, настоятелів головних парафій і соборів єпархій — своєрідної закарпатської «ініціативної групи з возз'єднання з православною церквою» (всього 14 підписів). Таким чином греко-католицька Церква Закарпаття була остаточно зліквідована [7].

ЗМІ та читацькому загалу інформація про розправи КДБ над греко-католицьким духівництвом Закарпаття стала відома аж у 2000-х рр., після розсекречення матеріалів КДБ та мемуарів самого П. Судоплатова [8].

У контексті нашого дослідження ця інформація має важливе значення не лише тому, що за допомогою місцевої періодици, радіо, а згодом і телебачення активно цькували представників релігії (атеїстичні рубрики на зразок «Релігія — опіум для народу»), а закарпатоукраїнців робили атеїстами, які ламали хрести, перетворювали церкви на склади, сільгоспартілі, ремонтні майстерні, а й з тієї причини, що атеїзація теж була одним із способів формування денационалізованого радянського народу. Сформульовані ХХІ та ХХІІ з'їздами КПРС рішення з викорінення релігії «обумовили перебіг

антицерковної кампанії на зламі 1950—1960-х рр., яка стала останньою спробою радянського політичного керівництва радикально розв'язати релігійне питання в СРСР. Відмінністю кампанії 1958—1964 рр. від попередніх сталінських антирелігійних кампаній стало безпрецедентне використання владою жорстких адміністративних методів для нищення релігійного життя в країні, яке помітно пожвавилось у середині 1950-х рр. і мало позитивну динаміку розвитку. Кампанія була позначена інтенсивним продукуванням радянськими органами влади різних гілок і рівнів великої кількості підзаконних актів, відомчих інструкцій і вказівок, що мали надавати вигляду законності новим формам і методам наступу на релігію і церкву в СРСР» [2]. 21—22 листопада 1960 р. у Києві було проведено нараду уповноважених РСРК при Вінницькому, Житомирському, Закарпатському, Львівському, Тернопільському та Хмельницькому облвиконкомах, присвячену «посиленню контролю за діяльністю католицького духовенства та релігійних громад католиків на Україні» [2].

На межі 1950—1960 рр. набуває поширення т. зв. «індивідуальна атеїстична робота» з вірянами, що зводилася до погроз і покарання окремих осіб за участь у релігійному житті чи родинне виховання дітей у релігійному дусі. Проте в римо-католицькому середовищі України пропагандистські заходи влади натикалися на серйозний внутрішній опір, який владі так і не вдалося зламати і який вона пояснювала виключно слабкістю атеїстичної пропаганди. Уповноважений РСРК по УРСР К. Полонний звертав увагу партійного керівництва республіки на те, що адміністративні заходи проти РКЦ в Україні дають потрібний ефект, але цього замало. Усі антикатолицькі матеріали пропонувалося «обов'язково рецензувати» в апараті уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР. Уповноважений РСРК по УРСР запевняв партійні органи, що «всі ці заходи разом із посиленням контролю за діяльністю кожної католицької громади і кожного ксьондза будуть сприяти дальшому скороченню католицької сітки на Україні» [2]. З середини 1961 р. влада в Україні посилила практику конфіскації культових споруд у релігійних громад, що виявилася найдієвішим засобом ліквідації «релігійної сітки» із застосуванням методів адміністративного тиску. Радою Міністрів УРСР було ухвалено дві

відповідні постанови: «Про деякі факти марнотратства і надання допомоги церковникам у відбудові та реєстрації діючих церков як пам'яток архітектури на території республіки» (9 трав.) та «Про виключення зі списків пам'яток архітектури УРСР об'єктів, які не мають визначної цінності» (14 черв.) [2].

Державною радянською машиною Церква розглядалася як агентура поширення ворожої інформації, через це було запропоновано жорстко контролювати її прибутки, а духовництво перевести на «тверді» оклади. Однак попри все, всупереч політиці влади, спрямованої на скорочення кількості релігійних громад і духовництва, «прибутки Римо-католицької церкви в Україні упродовж цих років зростали. На Закарпатті у 1963 р. прибутки РКЦ зросли у 2 рази, порівняно з 1962 р.» [2].

Однак варто зауважити, що Церква на Закарпатті (хоч здебільшого вже православна), попри заборони та переслідування вірників, залишилася єдиним засобом і достатньо вільнодумним каналом комунікації багатьох людей у краї, через який репрезентувалося інше світобачення, ніж у комуністів та однопартійної періодики.

Преса радянського періоду на Закарпатті — агітатор і пропагандист ідей комуністичної партії й радянського способу життя, через це особлива увага керівництвом приділялася передплаті видань у найвіддаленіших куточках області. До прикладу, «станом на 1968 рік передплатою періодичних видань цілеспрямовано охопили близько двох тисяч мешканців села Новоселиця Тячівського району, а через п'ять років — 2,5 тисячі. Зокрема, члени педагогічного колективу восьмирічної школи передплатили 295 примірників різної періодики: газет “Правда” (27), “Закарпатська правда” (40), “Дружба” (34) тощо. Водночас 794 учні передплатили 845 дитячих і молодіжних газет українською і російською мовами» [6, с. 268].

Велику роль у збереженні національно-інформаційної свідомості Закарпаття, особливо серед молодшої інтелігенції, відіграв самвидав, центрами творення й розповсюдження якого стали Київ та Львів. Десятки літературних і публіцистичних творів, яким був перекритий шлях до публікації в офіційних виданнях, передруковувалися на машинках, перефотографувалися на фотошлівку, надиктовувалися на магнітофонні стрічки, навіть переписувалися від руки й читалися тисячами людей, здебільшого інтелігенцією. За-

карпаття слугувало пунктом переправи цих творів за кордон для майбутнього друкування. Зі спогадів лауреата Шевченківської премії П. Скунця довідуємося про деталі цих «операцій» [5, с. 202—210].

Із середини 1960-х рр. у журналістиці, літературі та й в усій культурі загалом починається процес переслідування інакодумців. Уже 20 листопада 1964 р. КДБ при Раді Міністрів УРСР звернув увагу вищого політичного керівництва України на «ідейну невитриманість» творчості письменників Євгена Гуцала, Володимира Дрозда та Валерія Шевчука. І вже за неповний рік прокотилася хвиля політичних арештів (з 24 серпня до 4 вересня 1965 р.) у містах України. За звинуваченням в «антирадянській агітації та пропаганді» було заарештовано близько трьох десятків осіб із числа «шістдесятників», серед них — Микола і Богдан Горині, Панас Заливаха, Святослав Караванський.

Млявий офіційний інформаційний простір Закарпаття в 1968 р. розбухали чехословацькі періодичні видання, які об'єктивно висвітлювали демократичні події, що відбувалися в сусідній державі після обрання на пленумі КПЧ (5 січня 1968 р.) першим секретарем ЦК компартії Чехословаччини Александра Дубчека. «В Закарпатську область, за даними союздруку, на травень 1968 р. надходило 248 назв чехословацьких газет і журналів, загальним разовим тиражем 4455 прим.» [4]. Тим, хто не міг купити закордонні часописи, інформацію доводилося черпати з переказів та чуток. Усе це викликало занепокоєння вищого партійного керівництва і сприймалося як загроза завоюванням соціалізму з боку «чехословацьких ревізіоністів».

Насправді ж у закордонних виданнях, частина з яких друкувалася українською мовою, не було жодних антирадянських закликів, а чи не єдиним надбанням чехів та словаків після обрання А. Дубчека стало те, що зникла цензура. Внаслідок цього навесні 1968 р. в газеті письменників ЧССР «Literární listy» («Літературні листки») з'явилася низка гострих публікацій, серед яких — відкритий лист інтелігенції (письменників, акторів, учених та ін.) п. н. «Дві тисячі слів». Радянський уряд одразу назвав його «контрреволюційним маніфестом» і заборонив перекладати та оприлюднювати у вітчизняній пресі. Проте закарпатські читачі ознайомилися

з цією публікацією через чехословацькі газети. Один із очевидців тих подій згадував: «Я читав “Дві тисячі слів” в українському перекладі. В Ужгороді можна було знайти пряшівську... українську газету “Рідне слово”, яка теж опублікувала “Дві тисячі слів”. Мої друзі показали статтю в кав’ярні, і я добре пам’ятаю своє враження від неї. Маніфестом там і не пахло — взагалі, стаття не містила політики, у прямому сенсі слова. Був аналіз минулої епохи в аспекті, так би мовити, психологічному: відповіді на запитання, чому людей охопила апатія. А звідти пояснення — чому суспільство перебуває в стагнації, що, у свою чергу, призвело до цивілізаційного відставання. Було звернення до компартії Чехословаччини з проханням визнати свої помилки і взаємодіяти з суспільством, з інтелігенцією, аби вийти з кризи й прискорити розвиток країни» [9].

Однак інформація про «Дві тисячі слів» одразу обросла міфами й швидко розійшлася іншими регіонами України. Усе це абсолютно не вдовольняло державне та обласне партійне керівництво, а відтак, з метою припинення шляхів проникнення в Україну «шкідливої» інформації про політичні процеси в Чехословаччині «партійні органи Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей вжили заходів для попередження розповсюдження газети “Нове життя”, журналів “Дукля” та “Дружно вперед”, які висвітлювали життя українців ЧССР, проблеми легалізації греко-католицької Церкви на Пряшівщині, знайомили читачів з ідеями лідерів Празької весни» [1]. У травні 1968 р. обкоми компартії західноукраїнських областей звернулися до керівництва відділу пропаганди та агітації ЦК КПУ з пропозицією розглянути питання про доцільність обмеження надходження чехословацьких періодичних видань на територію держави.

У контексті впливу інформації про зміни в політиці Чехословаччини на словацьку діаспору Закарпаття варто зазначити, що, на відміну від Угорської революції 1956 р., події Празької весни 1968 р. не спричинили на Закарпатті активного словацькомовного самвидаву, поширення інформаційних листівок чи відвертих акцій непокори, хоча на рівні соціально-побутової комунікації демократичні процеси в сусідній державі підтримувалися, та й не лише словаками і не лише на Закарпатті. Подібна реакція була зумовлена тим, що й сам перебіг політичних трансформацій у ЧССР, на відміну від

Угорщини, проходив мирно, злагоджено між народом та владою, а з іншого боку, словацька національна меншина на Закарпатті порівняно з угорською була невеликою, дисперсно розсіяною по регіону, а через закриття рідномовних газет, шкіл, костьолів та усіх громадсько-культурних організацій — слабо об'єднаною, радянською та вже значно асимільованою.

Однак зумисне звуження партійними чиновниками інформаційного поля на Закарпатті через обмеження поширення газет і журналів із Чехословаччини спричинило невдоволення місцевого населення та викликало багато запитань до керівників підприємств, агітаторів, лекторів і пропагандистів. У відповідь місцевим обкомом компартії була посилена робота з формування «правильної» громадської думки про події в Чехословаччині. Секретаріат обкому не міг собі дозволити ще однієї помилки, оскільки в березні 1968 р. (за згодою з пленумом ЦК КПЧ) дав дозвіл опублікувати в «Закарпатській правді» окремі положення з промови А. Дубчека. А вже у квітні це питання розглядалося на бюро обкому компартії, яке визнало передрук з газети «*Rudé právo*» («Червоне право») уривків із виступу Дубчека помилковим, вказало на винних та ухвалило постанову про виправлення недоліків і ретельний добір матеріалів для друку в місцевій періодиці.

На відміну від чехословацьких друкованих ЗМІ, закарпатські часописи 1968 р. нічим особливим не відрізняються від загальнодержавної преси та видань в інших регіонах: суха офіційна інформація або публікація матеріалів співробітників ТАРС із розвінчання капіталістичного Заходу, що прагне зруйнувати табір соціалістичних країн. Після введення до Праги військ Варшавського договору (20—21 серпня) у ЗМІ методично нав'язується думка про попередження «контрреволюційної» імперіалістичної змови в ЧССР.

Кінець 60-х — початок 80-х рр. ХХ ст. для закарпатської преси був епохою посилення й поглиблення радянзації. Через часописи активно пропагувалася думка, що наша країна вступила в епоху розвинутого соціалізму, а всі народи на території Радянського Союзу утворили єдину історичну спільність — «радянський народ». У такий спосіб нав'язували ідею про те, що національне питання остаточно розв'язане. Воднораз на українське суспільство

значний вплив мали книги самвидаву, які доводили зовсім інше. Така література активно поширювалася в Києві та на території західних областей України. Це — праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» (грудень 1965 р.), де викрито згубну національну політику Компартії України; збірник В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму (портрети двадцяти злочинців)», в якому висвітлюється доля українських політв'язнів — Богдана Гориня, Михайла Масютки, Ярослави Менкуш, Валентина Мороза, та книга Г. Снегір'єва «Набої для розстрілу», в якій документально доведено, що політичний процес 1930 р. над Спілкою визволення України був побудований на вигаданих відомостях й сфабрикований для розправи над українською інтелігенцією.

У ці роки Закарпаття стало базою переправлення самвидаву і творів дисидентів до Західної Європи для друку. Зокрема, В. Чорновіл у 1960—1970-ті рр. підтримував тісні зв'язки із закарпатцями. Для прикладу, один із примірників рукопису «Лихо з розуму» поет та журналіст Петро Скунець таємно зберігав до 1991 р., коли повернув його автору. Як розповідав В. Чорновіл, окремі його матеріали надходили через Закарпаття у Пряшівщину і далі в інші країни Європи. Ймовірно, ішлося, зокрема, й про студентку Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, громадянку Чехословаччини Ганну Коцурову, яка на початку 1970-х рр. нелегально вивозила матеріали самвидаву. Вперше В. Чорновіл побував на Закарпатті у 1970 р., працюючи спостерігачем на метеорологічній станції на горі Плай, поблизу Волівця. За словами громадського активіста В. Папіша, саме тут дисидент підпільно почав роботу над створенням хроніки Опору — журналу «Український вісник». Однак виданий провокатором В. Чорновіл тут і був заарештований [5].

За звичним сценарієм, у кінці 1960-х і особливо в 1970-х рр. знялася нова хвиля переслідування інакодумців та репресій проти них. «У пресі, на зборах у творчих спілках, наукових закладах письменників, митців, учених громили за “відхід від партійної лінії” в національному питанні, “ідеалізацію минулого”, “смакування національної самобутності” тощо» (Закарпатська правда. 1969. 9 берез., 18 лип.; Молодь України. 1969. 7 верес.). Серед тих, кого піддали лютій критиці на сторінках обласної періодики за «ідеологіч-

ну близорукість», «спотворення історії» та інші антикомуністичні гріхи, був і відомий український письменник та журналіст, згодом лауреат Шевченківської премії Іван Чендей, автор резонансних тоді творів «Птахи полишають гнізда» (1965) та «Березневий сніг» (1968). У творі «Птахи полишають гнізда» І. Чендей одним із перших у тогочасній країні, задовго до «Прощання з Мат'юрою» В. Распутіна, порушив тему екологічних катастроф через непродуману людську діяльність.

Однак радянські чиновники не звертають увагу на актуальність творів, а використовують місцеві газети як інструмент та підґрунтя для цілковитої розправи компартії над інакомислячим. Так, кампанія проти І. Чендея розпочалася статтею «Чому обурились дубівчани?» та колективним листом «Життя — у кривому дзеркалі» (Закарпатська правда. 1969. 9 берез.), згодом з'являється редакторська стаття «Дієвість і позиція письменника» (Закарпатська правда. 1969. 18 лип.), а завершила і підсумувала розправу над І. Чендеєм публікація М. Климпотюка «Поза правдою історії» в республіканській газеті (Молодь України. 1969. 7 верес.). Книгу «Березневий сніг» заборонили, а письменникові місцеві чиновники приписали ідеологічну ворожість, захопленість та схиляння перед патріархальними пережитками. 9 липня 1969 р. бюро Ужгородського міськкому компартії виключило письменника із членів КППС. Майже на десять років перед І. Чендеєм зачинилися двері видавництва, а вже готові твори було знято з друку.

Закарпатська періодика в період «застою» вирізнялася тим, що перші сторінки тогочасної обласної та районної преси рясніли ідеологічними гаслами про соціалістичні зобов'язання та змагання, прославляння КППС за турботу про народ, а заголовки не мали жодного глибокого інформаційного навантаження й переважно були комуністичними афоризмами: «Переможним лєнінським шляхом», «На кожному із 15 тисяч гектарів по 100 центнерів буде! Ухвала бюро обкому компартії України про звернення передових ланкових механізованих ланок до кукурудзководів області», «Для зростання ефективності», «Високі нагороди Батьківщини», «Лєнінському декрету — 60 років», «Інтернаціоналізм — в дії. Добрий засів» (Закарпатська правда. 1978. 3 січ.); «Важливі завдання радянських профспілок», «Об'єднаними зусиллями», «Кузня музич-

них кадрів» (Закарпатська правда. 1978. 12 січ.); «Боротися за ефективність та якість. В Центральному комітеті Компартії України», «Соціалістичні зобов'язання кукурудзоводів Закарпатської області на 1978 рік», «Слово про комдива» (Закарпатська правда. 1978. 17 січ.); «Розвивається економіка, зростає добробут трудящих», «Дружби крила орлині», «Активісту — активність», «З випередженням графіка», «Завдання харчовиків», «Правофлангові змагання», «Корми — до ферм» (Закарпатська правда. 1979. 28 лип.); «Кормозаготівлі — темпи і якість», «За висотою — висота», «Забезпечити єдність слова і діла», «Кадри на завтра», «До останнього подиху» (Закарпатська правда. 1979. 2 серп.); «Ленінською дружбаю сильні», «Зібрати хліб до колоска, до зернини», «Наш спільний дім» (Закарпатська правда. 1980. 15 лип.); «За розквіт рідної радянської Вітчизни», «Воля до миру і творення», «Одностайність», «Справжнє торжество», «Девіз переможців: раціонально і високопродуктивно», «Ділова співдружність», «На честь славної річниці» (Закарпатська правда. 1985. 25 лют.) тощо.

Закарпатська періодика і в цій «фазі розвинутого соціалізму» продовжує ліпити з краян радянську інтернаціональну людину. До прикладу, в матеріалі «Активісту — активність» (Закарпатська правда. 1979. 28 лип.) читаємо про досягнення та нові завдання Міжгірського райкому компартії, де «склалася система навчання ідеологічних кадрів», бо там «систематично проводяться семінари, науково-практичні конференції, інструктивні наради... зустрічі членів бюро райкому партії з агітаторами, пропагандистами, політінформаторами». Питання підвищення ефективності ідеологічної роботи стоїть у центрі уваги бюро райкому партії та первинних партійних організацій. Зокрема, радянські чиновники в матеріалі звітують, що «за останні 3,5 року тільки райком партії прийняв 60 постанов з різних питань ідейно-політичного виховання населення», слухав «питання про дальше поліпшення масово-політичної роботи серед жителів віддалених сіл і присілків, про поліпшення комуністичного виховання молоді, про роботу партійних організацій по атеїстичному вихованню трудящих, про підвищення ролі усної політичної інформації та інші».

Як бачимо, тогочасні газети як органи осередків компартії й надалі приділяють увагу антирелігійній пропаганді та вихованню

атеїстичного світогляду. Хоч за роки радянської влади достатньо велика кількість церков і монастирів на Закарпатті була закрита або по-варварськи знищена, інтелігенції та дітям учнівського віку категорично заборонялося брати участь у будь-яких релігійних обрядах під загрозою звільнення з роботи чи виключення зі школи. Як правило, на Різдво навчальні заклади проводили новорічні вечори, звітні концерти, зимові спартакіади, на Великдень — маївку. Попри все це, на Закарпатті і в радянський час збереглася найбільша кількість культових споруд, а значна частина населення вирізнялася побожністю, відвідувала храми, іноді потайки. Через те й було покладено Міжгірським райкомом партії в обов'язки працівникам райлікарні «ефективно проводити вечори запитань та відповідей на атеїстичні та медичні теми», а парторганізаціям колгоспів «Нове життя» та «Перемога» — поділитися досвідом з атеїстичного виховання населення та практикою «інтернаціонального виховання молоді» (Закарпатська правда. 1979. 28 лип.). Про рівень інтенсивної комуністичної ідеологічної роботи свідчить такий курйозний факт в матеріалі «Активісту — активність»: учителям із Колочави, Синевирської Поляни та Пилипця дорікають безініціативністю через те, що із 100 лекторів, членів педагогічних колективів, за перше півріччя 1979 р. «лише 90 % виступили перед трудящими сіл та присілків тільки по одному разу» і вирізняються «пасивністю в тому, щоб нести в маси слово партії» (Закарпатська правда. 1979. 28 лип.).

Проблемам масово-політичної роботи з населенням присвячена й публікація «Об'єднаними зусиллями» (Закарпатська правда. 1979. 12 січ.), в якій І. Устич, секретар парткому радгоспу «Червоний партизан» Іршавського району, розповідав про здобутки «бійців ідеологічного фронту» та ділився досвідом проведення нових радянських свят — Дня тваринника, свята врожаю, Дня весни, Дня партизанської слави. Зауважимо, що більшість матеріалів — як обласних, так і районних закарпатських газет — пронизані радянською ідеологією. Менш політизованими були останні сторінки видань, на яких вміщували публікації, присвячені культурі, зокрема й літературі. До прикладу, в суботньому випуску «Закарпатської правди» була регулярна рубрика «Закарпатські візерунки».

Штучне інформаційне підсилення уваги (через медіа, політінформації, лекції, мітинги, обговорення книг) до заслуг окремого, хоч і головного, радянського компартійного функціонера створило новий (щоправда, не такий кровожерливий) культ особи Л. І. Брежнєва. Його брошури («Мала земля», «Відродження», «Цілина»), доповіді на з'їздах та пленумах ЦК КПРС, які всі газети — від всесоюзних до районних — передруковували, компартійна вертикаль змушувала прочитувати та обговорювати з робітниками заводів і фабрик, з медперсоналом лікарень та учнями шкіл. До прикладу, таким є матеріал «Переможним ленінським шляхом», розміщений у трьох номерах «Закарпатської правди» (7, 12 груд. 1977 р. і 3 січ. 1978 р.), де подано орієнтовні плани й методичні поради для шести бесід та політінформацій за доповіддю Л. Брежнєва «Великий жовтень і прогрес людства».

Міжнародну інформацію в часи «залізної завіси» регіональні журналісти практично не подавали, натомість у закарпатській періодиці вмішувалися передруки з центральних газет. І навіть у таких матеріалах заголовки рясніють радянськими штампами: «В країнах соціалізму» (Закарпатська правда. 1979. 17 січ.); «В інтересах трудящих» (Закарпатська правда. 1979. 28 лип.); «Перебування товариша Л. І. Брежнєва в Белграді», «Зустріч Л. І. Брежнєва з Кім Ір Сеном», «У сердечній обстановці», «Дружня розмова» (Закарпатська правда. 1980. 9 трав.). Загалом, характерною ознакою матеріалів міжнародної тематики була тенденційність: усі події в країнах соціалістичного табору й тих, що розвиваються, але «стали на рейки побудови соціалізму», подавалися як позитив і досягнення соціалізму. Насупроти інформація про капіталістичні країни переважно змальовувалася в негативному аспекті: «“Мораль” нейтронної бомби» (Закарпатська правда. 1979. 3 січ.); «Долар в обороні», «Проти нейтронної смерті» (Закарпатська правда. 1979. 17 січ.); «Заява Всесвітньої ради миру», «Небезпечні експерименти», «В інтересах розрядки і миру», «На Заході загострюється енергетична проблема» (Закарпатська правда. 1979. 2 серп.); «Хто створює “гарячі точки”» (Закарпатська правда. 1980. 30 лип.); «Рух “Геть Картера”» (Закарпатська правда. 1980. 30 лип.); «Проповідь політики державного тероризму» (Закарпатська правда. 1985. 25 лют.).

Соціологічний діагноз тогочасної закарпатської преси — активна пропаганда культу компартії та її першої особи у всіх сферах суспільного життя. Районна закарпатська преса також була віддзеркаленням тогочасної політичної системи та політичної свідомості. І навіть після смерті Л. Брежнєва, Ю. Андропова та К. Черненко ця ситуація тривалий час залишалася без змін. Закарпатські районки підносили «Доблесть тих, хто попереду» (Ленінський шлях. 1983. 25 черв.), закликали «Завершувати польові роботи ударними темпами» (Ленінська правда. 1983. 20 жовт.), стояти «На варті миру» (Дружба. 1983. 19 листоп.) та йти «Шляхом жовтня» (Прапор комунізму. 1983. 10 листоп.).

Попри заідеологізованість та послідовне виховання радянської людини, відірваної від глибокої національної ідентичності, не можна замовчувати, звичайно, й значні позитивні традиції, притаманні тогочасній пресі й втрачені сьогодні. Так, на шпальтах «Закарпатської правди», «Молоді Закарпаття», «Kárpáti Igaz Szó», районних часописів та багатотиражок були регулярні рубрики: «Огляд редакційної пошти», «Огляд листів», «Дієвість наших виступів», «Листи наших читачів», «Юридичне довідкове бюро» тощо. На сторінках «Закарпатської правди» щоденно з'являлася рубрика «Від Ужка до Ясіня. Новини нашої області», а щосуботи — краєзнавча сторінка «Закарпатські візерунки». Загалом, закарпатська періодика 1945—1985 рр. — це ціла епоха, за якої було сформовано систему однопартійної преси і журналістики, а з її допомогою значною мірою змінено національні світоглядні позиції більшості закарпатської читацької аудиторії.

Уся типологія періодичних видань на Закарпатті того часу хоч і пройшла через певні зміни, але загалом відповідала усталеній радянській схемі: 5—6 разів на тиждень виходила обласна партійна газета «Закарпатська правда» (орган обкому КПУ), друкувався її дубляж російською й угорською (до 1967 р.) мовами. Молодіжний комсомольський часопис «Молодь Закарпаття» (орган обкому ЛКСМУ) та його угорськокомовний дубляж друкувалися тричі на тиждень. У райцентрах виходили районні періодичні видання (органи райкомів КПУ) українською мовою з такою ж періодичністю, як і молодіжно-комсомольське видання, а в багатонаціональних районах друкувалися іншомовні дубляжі. Так, у Виноградівському,

Берегівському, Ужгородському районах виходив дубляж угорською мовою; у Тячівському — молдавською. Мали також свої газети Ужгородський державний університет, колгосп імені Леніна у селі Великі Лучки та завод «Мукачівприлад».

Таким чином, не претендуючи на всю повноту й вичерпність у розкритті проблем цього складного відрізка в розвитку закарпатської преси, зауважимо: він потребує окремого об'єктивного й докладного наукового дослідження та переосмислення. Однак можемо стверджувати, що вже за сорок років радянської влади демократичні традиції в закарпатській журналістиці були замінені агітаційно-пропагандистськими, а плюралізм думок — одностайністю компартійного погляду.

1. *Бажан О.* Суспільні настрої в Україні у ході чехословацької кризи 1968 року за донесеннями радянських спецслужб // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: наук. і документ. журн. 2008. № 1/2 (30/31). URL: <http://www.reabit.org.ua/files/store/Jorn.2008.pdf>.
2. *Байдич В.* Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958—1964 рр. і римо-католицька церква в Україні // Католицький оглядач. 17.04.2013. URL: <http://catholicnews.org.ua/antireligiyna-kampaniya-radyanskojivladi-u-1958-1964-rr-i-rimo-katolicka-cerkva-v-ukrayini>.
3. *Бідзіля Ю. М.* Преса Закарпаття XIX—XX ст.: посіб. для журналістів. Ужгород: Ліра, 2001. 80 с.
4. *Бідзіля Ю. М.* Преса Закарпаття: від демократії до радянізації (40—60 рр. XX ст.) // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17—18 трав. 2002 р. Львів, 2002. С. 590—594.
5. *Бідзіля Ю. М.* Творчі горизонти Петра Скунця-публіциста // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. № 27. С. 202—210.
6. Закарпаття 1919—2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання; під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
7. *Пагіря О.* Ликвідація Греко-Католицької церкви на Закарпатті 1945—1949 рр. // Територія обману. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=338>.
8. *Судоплатов П. А.* Спецоперації: Лубянка и Кремль. 1930—1950 годы. Москва: ОЛМА-Пресс, 1997. 686 с.

9. *Шерегій Є.* Увертюра до майбутнього сезону катастроф: 21 серпня 1968 року очима ужгородського студента // Дзеркало тижня. 22.08. 2008. URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/uvertiura_do_maybutnogo_sezonu_katastrof_21_serpnia_1968_roku_ochima_uzhgorodskogo_studenta.ht.

References

1. Bazhan, O. (2008). Suspilni nastroi v Ukraini u khodi chekhoslovatskoi kryzy 1968 roku za donesenniamy radianskykh spetssluzhb [Public sentiment in Ukraine during the Czechoslovak crisis of 1968 according to reports by Soviets special services], *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB: nauk. i dokument. zhurn.*, № 1/2 (30/31). Retrieved from <http://www.reabit.org.ua/files/store/Jorn.2008.pdf>. (in Ukr.).
2. Baidych, V. (2013). Antyrelihiina kampaniia radianskoi vlady u 1958—1964 rr. i rymo-katolytska tserkva v Ukraini [Anti-religious campaign of the Soviet authorities in 1958—1964s and the Roman Catholic Church in Ukraine], *Katolytskyi ohliadach*, 17.04.2013. Retrieved from <http://catholicnews.org.ua/antireligiyna-kampaniya-radyanskoyi-vlady-u-1958-1964-rr-i-rimo-katolicka-cerkva-v-ukrayini>. (in Ukr.).
3. Bidzilia, Yu. M. (2001). *Presa Zakarpattia XIX—XX st.: posib. dlia zhurnalystiv* [The print media of Transcarpathia XIX - XX centuries: manual for journalists], Uzhhorod, Lira, 80 s. (in Ukr.).
4. Bidzilia, Yu. M. (2002). *Presa Zakarpattia: vid demokratii do radianizatsii (40—60 rr. XX st.)* [The print media of Transcarpathia: from democracy to sovietization (40-60 years of XX century)], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dop. ta povidoml. somoi Vseukr. nauk.-teoret. konf.*, Lviv, 17—18 trav. 2002 r., Lviv, s. 590—594. (in Ukr.).
5. Bidzilia, Yu. M. (2012). *Tvorchi horyzonty Petra Skuntsia-publitsysta* [Creative horizons of Peter Skunets-publicist], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser.: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, Uzhhorod, vydvo UzhNU «Hoverla», no. 27, s. 202—210. (in Ukr.).
6. (2010). *Zakarpattia 1919—2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* [Transcarpathia 1919—2009s: history, politics, culture], ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia, pid red. M. Vehesha, Ch. Fedynets, Uzhhorod, Polihraftsentr «Lira», 720 s. (in Ukr.).
7. Pahiria, O. *Likvidatsiia Hreko-Katolytskoi tserkvy na Zakarpatti 1945—1949 rr.* [Liquidation of the Greek Catholic Church in Transcarpathia in 1945-1949s], *Terytoriia obmanu*. Retrieved from <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=338>. (in Ukr.).

8. Sudoplatov, P. A. (1997). *Spetsoperatsyy: Lubyanka y Kreml. 1930—1950 hody* [Special Operations: Lubyanka and the Kremlin. 1930 — 1950s], Moskva, OLMA-Press, 686 s. (in Rus.).
9. Sherehii, Ye. Uvertiura do maibutnoho sezonu katastrof: 21 serpnia 1968 roku ochyma uzhhorodskoho studenta [Overture to the upcoming catastrophe season: August 21, 1968 through threeyes of a student of Uzhgorod], *Dzerkalo tyzhnia*, 22. 08. 2008. Retrieved from http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/uvertiura_do_maybutnogo_sezonu_katastrof_21_serpnia_1968_roku_ochima_uzhgorodskogo_studenta.ht. (in Ukr.).

Yuriy Bidzilya

TRANSCARPATHIAN PRINT MEDIA OF THE MID AND
SECOND HALF OF THE 20th cc. AS A PROCESS OF
DEEPENING THE SOVIETIZATION OF THE MASS MEDIA
SPACE OF THE REGION

Against the background of the socio-political events of the time, the article analyzes the process of deepening the totalitarian ways of managing the media in Transcarpathia, the region most recently annexed to the Soviet Union. Communists liquidate newspapers and magazines of other parties, cultural and public associations in the region, and communist government bodies purposefully turn the newly created print media and survivors into a means of destroying dissent. Through custom newspaper publications, the communist administrative-command system not only launches repression against active local cultural and public figures, scholars, writers, clergy, but also uses a titanic effort to ideologically re-educate the population of Transcarpathia through the print media. The main function of the media is to promote the communist way of life and class struggle. The author examines the main stages of the transformation of the Transcarpathian print media into communist print media, draws attention to the way in which the Soviet authorities in Transcarpathia fought dissent through the print media, rigidly implemented anti-religious propaganda in the media. Those public and religious figures who did not agree to move to the side of communist power were ruthlessly physically destroyed. Such was the fate of the famous and authoritative among the population of Transcarpathian Greek-Catholic bishop Theodore Romzha. Transcarpathian press of the second half of the 20th century becomes an era of strengthening and deepening of

Sovietization. The media actively promoted the idea that the country had entered the era of advanced socialism, and that all peoples in the Soviet Union formed a single historical community - the «Soviet people». In this way, the idea that the national issue was finally resolved was entrenched. At the same time, self-publishing books, which proved quite differently, had a significant impact on Ukrainian society. During these years, Transcarpathia became the base for the transfer of self-publishing and dissident works to Western Europe for printing. Anti-Communist appearances in neighboring Czechoslovakia, known as the «Prague Spring», have had a major impact on the information space of this region.

Keywords: periodicals, journalism, mass media, media space, propaganda, agitation, party press.

УДК 070(=1/=9)(477):323.15

Зоряна Галаджун

ПРЕСА УКРАЇНИ
МОВАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

DOI

Проаналізовано стан виконання Україною зобов'язань за Європейською Хартією регіональних мов або мов меншин у контексті друкованих періодичних видань мовами національних меншин.

Ключові слова: преса, мова національних меншин, друковані періодичні видання мовами меншин, мовна політика.

Процеси суспільно-політичного характеру, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, знаходять своє відображення й у мові наших ЗМІ. Вивчення мовного питання є важливим не лише через постійний дискурс стосовно статусу державної мови, скільки їх повинно бути, й з огляду на проблему відображення національної ідентичності громадян нашої держави.

Метою дослідження є з'ясування стану виконання положень Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин у розрізі друкованих ЗМІ України.

Окремі питання мовної політики досліджували Д. Гравер, В. Загороднюк, А. Костирев, Н. Кошова, М. Левицький, А. Мегра-